

ĐOKO MAZALIĆ

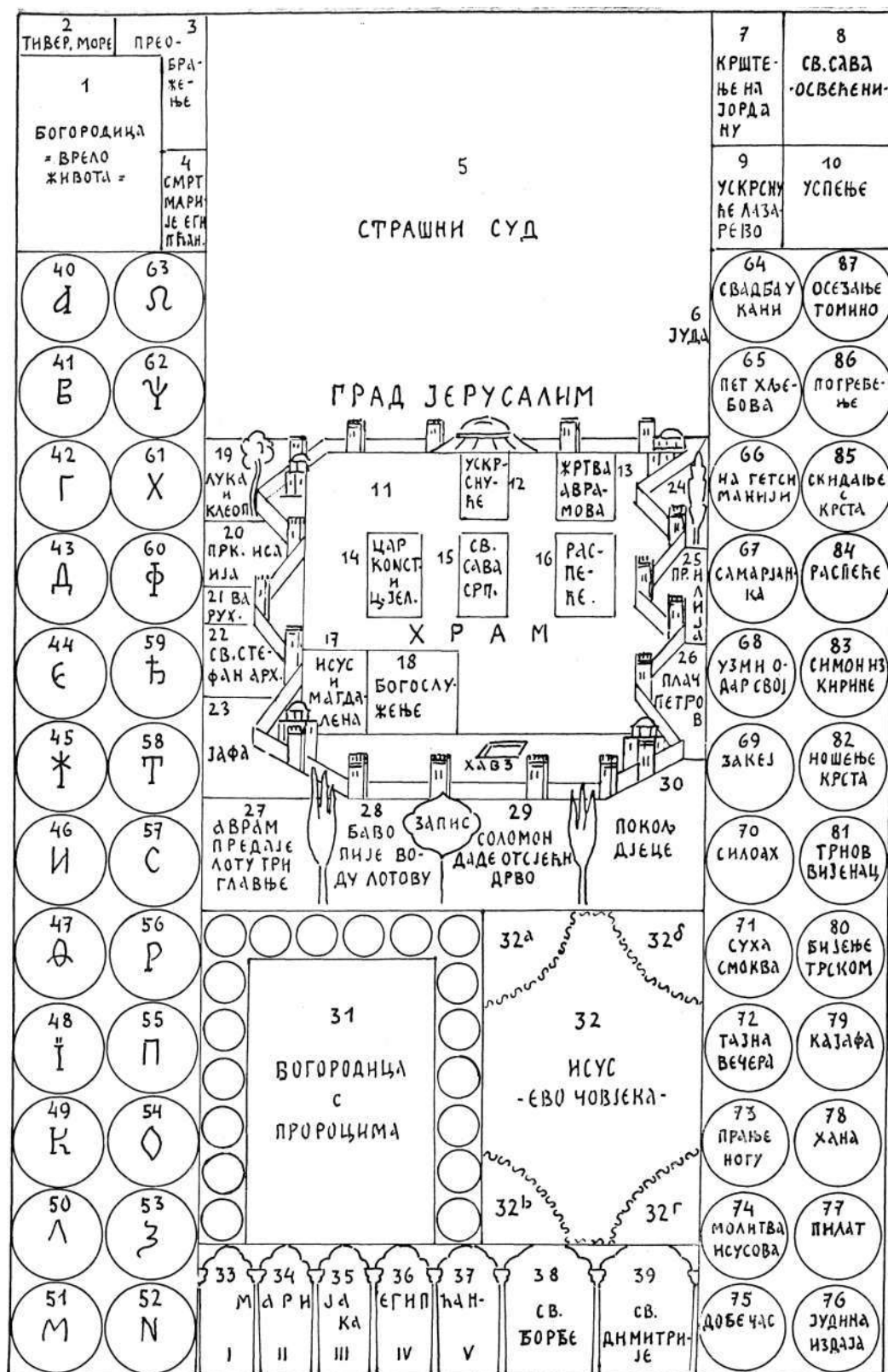
JEDNO RANIJE DJELO SLIKARA »R« — EVIDENCIJA I KONZERVACIJA

Kad sam prije nekoliko godina pregledavao u svrhu evidencije neke stare slike u crkvi sv. Prokopija u Visokom, privukla mi je osobitu pažnju slika »Jerusalim« zbog sličnosti u cjelini i

detaljima sa radovima jednog našeg starog slikara od čijeg imena znamo samo zadnje slovo (»r«), po kome ga i poznajemo u stručnoj literaturi. O tome sarajevskom slikaru i njegovim velikim

Sl. 1. »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g.
Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

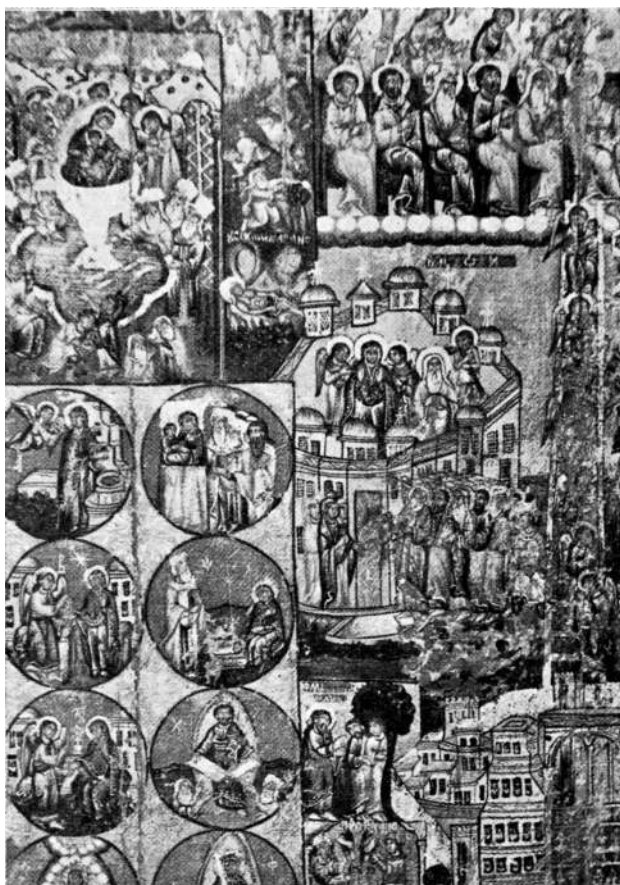
Sl. 2. Šematski prikaz rasporeda tema na slici »Jeru-
salim« sarajevskog slikara »r« iz 1705. godine. Srp.
prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

slikama koje se nalaze u Staroj crkvi u Sarajevu napisao sam ranije opširniju studiju¹. U njoj sam ocrtao neobičan lik toga našeg talentovnog slikara, punog neobuzdane fantazije, učenosti, darovitosti, strpljivosti, dosjetljivosti i da i ne govorim o njegovom tehničkom znanju. Upravo te odlike svratile su mi pažnju i na spomenutoj slici i nije trebalo mnogo pa da ustanovim da je to djelo našeg slikara. Raspodjela prostora na slici, način opisivanja detalja, oblik pismena, jezik karakterističan crtež draperija i ljudskih figura, kompozicija i pejzaž, sve to, upoređeno i analizirano, daje nesumnjivu osnovnu karakteristiku kasnijih djela našeg majstora sa istom sadržinom. Ovo djelo, naime kako se vidi iz zapisa, završeno je 1795. godine, a veliki »Jerusalim«, koga smo ranije opisali, završen je 1799.²

Upada u oči temeljni oblik slike, uspravni format mjesto vodoravnog, što predstavlja jedini slučaj kod nas kad je govor o toj vrsti slike kao što je tzv. »Jerusalim«. No taj neobičan, upravo,

¹ Mazalić: Dvije stare slike i njihov majstor, Naše starine, Sarajevo 1953.

² Isto tamo, str. 76.

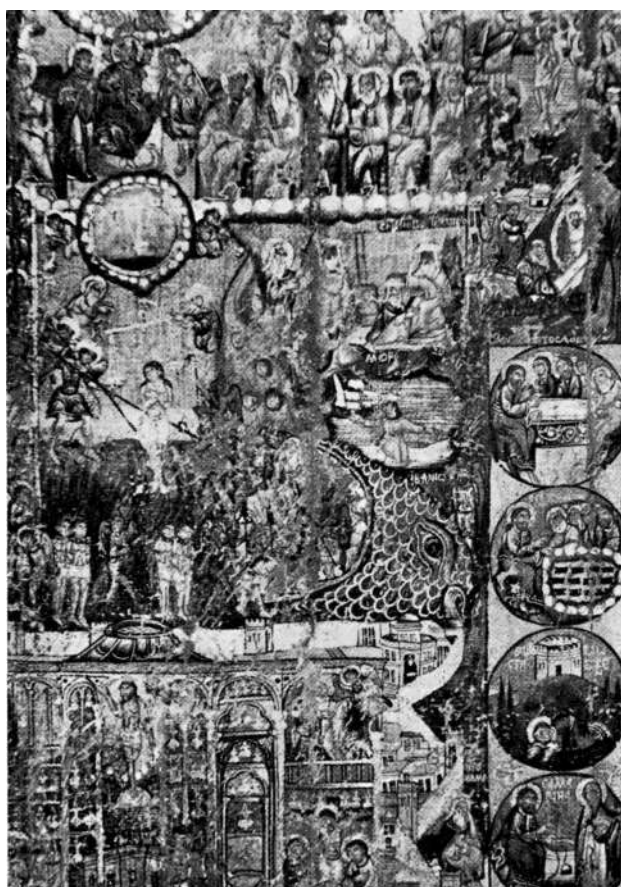
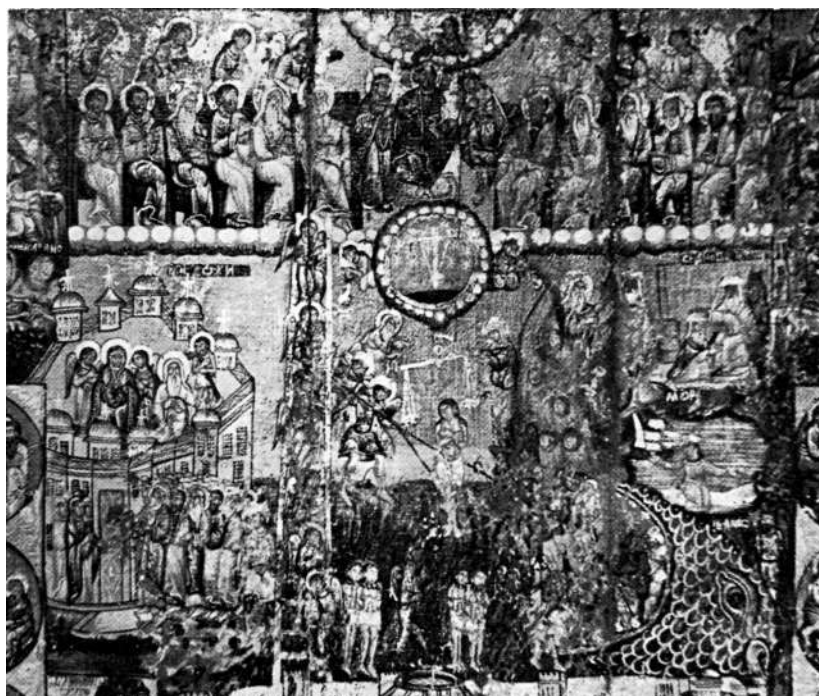
Sl. 3. »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. Detalj. Srpsko prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 4. Smrt Marije Egipćanke. Detalj slike »Jerusalim« iz 1795.

težak format za prikaz i raspodjelu mnoštva raznovrsnih tema vezanih za hrišćansko vjerovanje nije nimalo zbunio našeg majstora, koji je stalno nastojao da se ne ponavlja. On je sam grad »Jerusalim« postavio u sredinu slike, određivši mu povelik kvadratan prostor, iznad koga je ostavio sve do vrha platna sličan prostor za sliku »Strašnog suda«, dočim je donji dio, onaj ispod grada Jerusalima, rezervirao za sliku Bogorodice, s lijeve strane, i sliku Isusa, s desne strane. Analogno tome, sav preostali prostor s lijeve strane platna dodijelio je scenama života Bogorodice a desni scenama iz života Isusova. Uski prostor ispod slika Isusa i Bogorodice ostavio je za prikaz događaja iz legendarnog života Marije Egipćanke, zatim slike sv. Đorđa i sv. Dimitrija. U ostatke prostora između gornjih, glavnih scena, ubacio je bez naročitog reda razne događaje, opisane u hrišćanskim svetim knjigama. Opisana raspodjela prostora na platnu, koja je našem slikaru poslužila da izvede svoju zamisao, vidi se na slici 2. Kako je taj prostor do sitnica iskorišten vidi se na našoj slici 2, na kojoj se može nabrojati 87 kompozicija sa oko 300 ljudskih figura, mnoštvo zgrada, pejzaža, figura životinja i raznih prirodnih pojava. Imaju i četiri prizora s mora. Među njima se ističe kao posebna slika izrailjski grad Jafa.

Sl. 5. »Strašni sud«. Detalj slike »Jerusalim« iz 1795. god. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 6. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. godine. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Pregledaćemo po redu sve kompozicije, zadržavajući se s kraćim opisom samo na onima koje nam pružaju nov materijal u poređenju sa kasnijim djelima istog slikara. Opis ćemo početi iz gornjeg lijevog ugla i produžiti u pravcu desno.

1. Bogorodica »Vrelo života« (natpis nečitak zbog oštećenosti), sažeta kompozicija prema uobičajenom propisu. Na slici se ne vidi kape-tan što zalijeva obamrlog Tesalca, dočim se ta scena vidi na kasnijem »Jerusalimu« (1799). U pozadini se ističe hram sa više portala i krovom sa pet zlatnih kupola (sl. 3).

2. Tiverijadsko more predstavlja mali uski prostor iznad gornje slike. Od natpisa saču-van je samo ostatak »ore« (more), a od same slike tek mali krajičak zdesna: crn pramac lađe koja je obojena u crveno i malo mora.

3. Preobraženje (ПРЕОБРАЖЕНИЕ) pri-kazano je po propisima na desnoj strani od gornje slike. Ističe se crvena mandorla oko Isusa sa zlat-nim zrakama, živ kolorit (zlatno, crveno, zeleno, plavo i svijetlosmeđe) i pejzaž sa tri šumovita brda (sl. 3).

4. Smrt Marije Egipćanke (СМЕРЬ МАРИИ ЕГИПЦАНИ) nalazi se ispod gornje slike. Marija leži gola sa tamnocrvenim perizonom oko bedara na pustinjskom tlu žute i smeđe boje. Ruke su joj opružene niz tijelo. U planu ispod nje su tri krošnjata stabla, a u planu iznad nje leži lav smeđe boje, iskeženik zuba, sa zavitlanim repom ukrug. Upadljive su mu jake pandže na nogama (sl. 3 i 4).

5. Strašni sud (bez naslova) nalazi se desno od gornjih slika. On je znatno veći (46:50 cm), sa sličnom kompozicijom kao na »Jerusalimu« iz 1799.³ Novo je što se u segmentu uvrh slike mjesto sv. Trojice nalazi hor anđela, zatim plavo nebo sa zvijezdama i teren u bujnom zelenilu oko raja (sl. 5 i 6).

6. Obješeni Juda ^{ИСУС} mala sličica koja se nalazi neposredno iza glave aždaje; ona, iako izgleda uklopljena u kompoziciju Strašni sud, ipak je odvojena kompozicija (sl. 5 i 6).

7. Krštenje na Jordanu (natpis istrven) nalazi se desno od niza apostola i slike Strašni sud. Izrađeno je u manjem formatu u uobičajenoj kompoziciji (sl. 6). Na slici se ističe živ kolorit stijena u svijetlozelenoj, tamnozelenoj, crvenoj i crnoj boji.

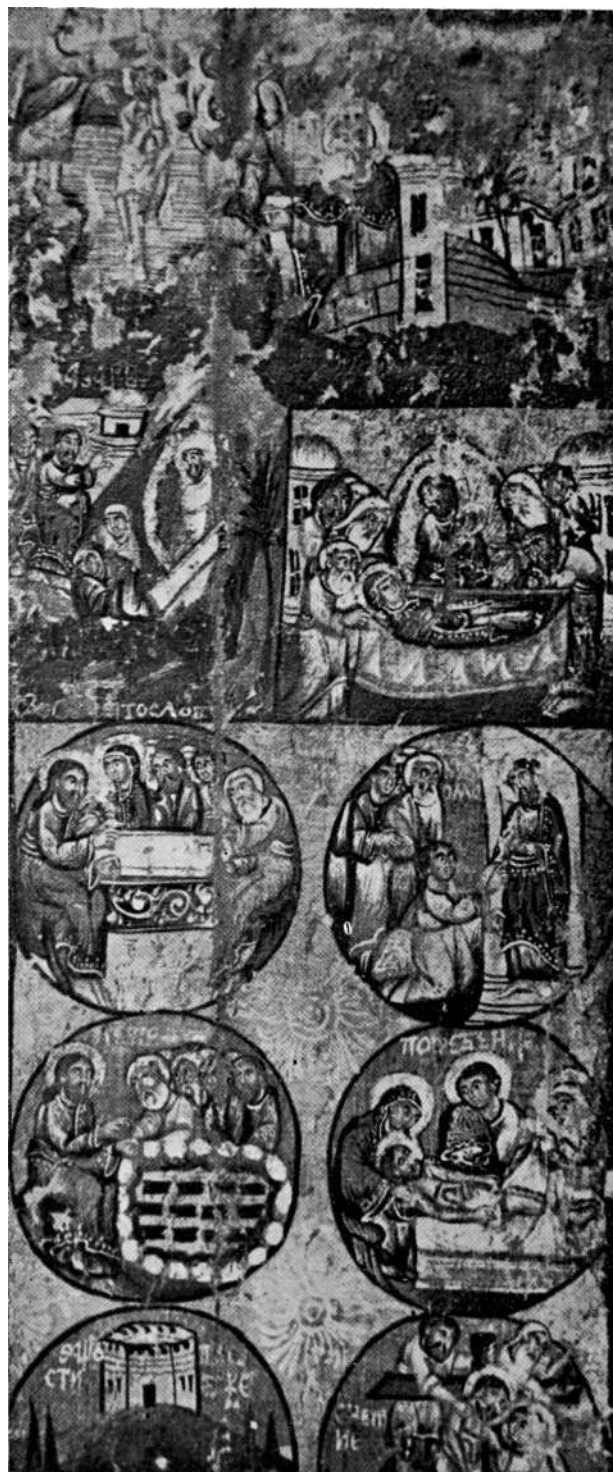
8. Sv. Sava Osvećeni, bez natpisa, nalazi se desno od gornje slike Sava je prikazan na nekoj zidini grada s kulom u tamnozelenom pejzažu. Desno do kule je možda oranica sa golim stablom u pozadini iza koga se vidi kuća na kat (manastirski konak?) i do nje desno crkva s tornjem (sl. 7).

9. Uskrsnuće Lazarovo (.) nalazi se ispod slike »Krštenja na Jordanu« prikazano u uobičajenoj kompoziciji. Ovdje sa ženama koje kleče, visokom palmom i krošnjastim stablima u prvom planu slike, čega nema na onom Jerusalimu iz 1799 (sl. 7).

10. Smrt Bogorodice (Uspenje), bez natpisa (sl. 7) prikazano je na desnoj strani gornje slike u poznatoj već kompoziciji, u svemu slično kao na Jerusalimu iz 1799. Ističe se odar crvene boje, bijelo osvijetljen.

11. Grad Jerusalem, nalazi se ispod slike »Strašni sud« i nešto je manji od nje po prostoru (37 : 43 cm). Nema natpisa. Konturu grada čini zidina zlatne boje u obliku četrougaonika, čije su uspravne strane prikazane cikcak-linijom (sl. 8) sa po više kula, a vodoravne u pravoj liniji, sa dvije, odnosno četiri kule. U svemu su u bedem ugrađene 22 kule, postavljene obično u uglove što ih čine cikcak-linije. Kule su u većini kvadratne osnove raznih visina sa zupcima na vrhu, a imaju i četiri poligonalne sa manjom kulom u sredini koja nosi zlatnu kupolu (mauzoleji?). Oko kula su zbijena naselja. U zidinama grada je veliki hram sa vrlo visokim zvonikom, izgrađenim od blokova tesanog kamena. Oko sredine njegove visine je rozeta u obliku krsta a dalje gore su pet etaža sa mnoštvom prozora. Zgrada ima dvostruki portal i nisku kupolu na vrhu. U mnoštvu otvora na fasadi vide se kandila kao i na Jerusalimu

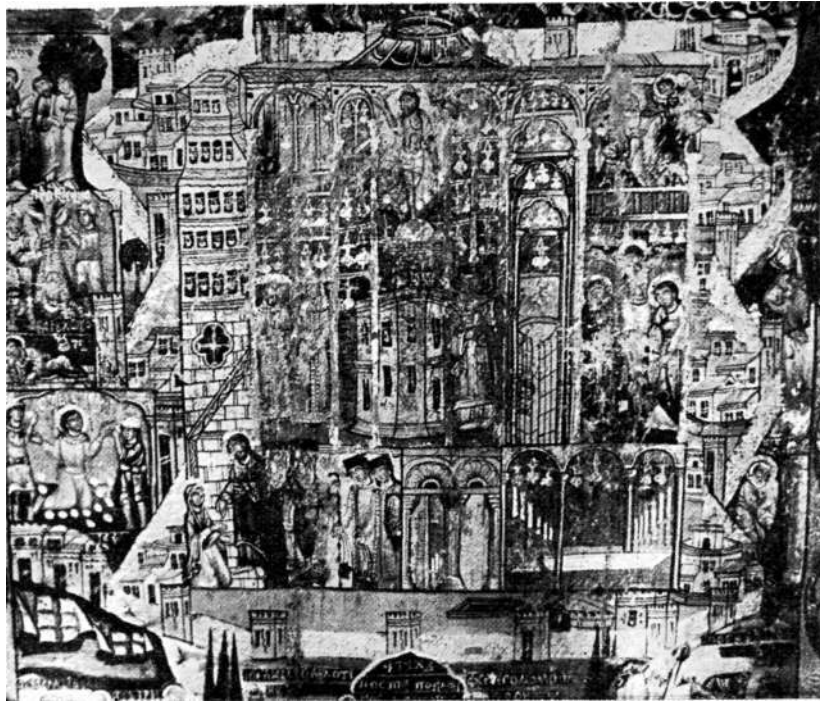
iz 1799. Slobodni prostor hrama iskorišten je za prikaz nekoliko scena iz hrišćanskog vjerovanja: *Avramova žrtva*, *Raspeće*, *Isus i Magdalena*, *Uskrsnuće*, *Car Konstantin i carica Jelena*, *Sv. Sava i Liturgija*. To su u našem planu (sl. 2) brojevi 12, 13, 14, 15, 16, 17 i 18.

Sl. 7. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1785. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

³ Mazalić: nav. dj., str. 95.

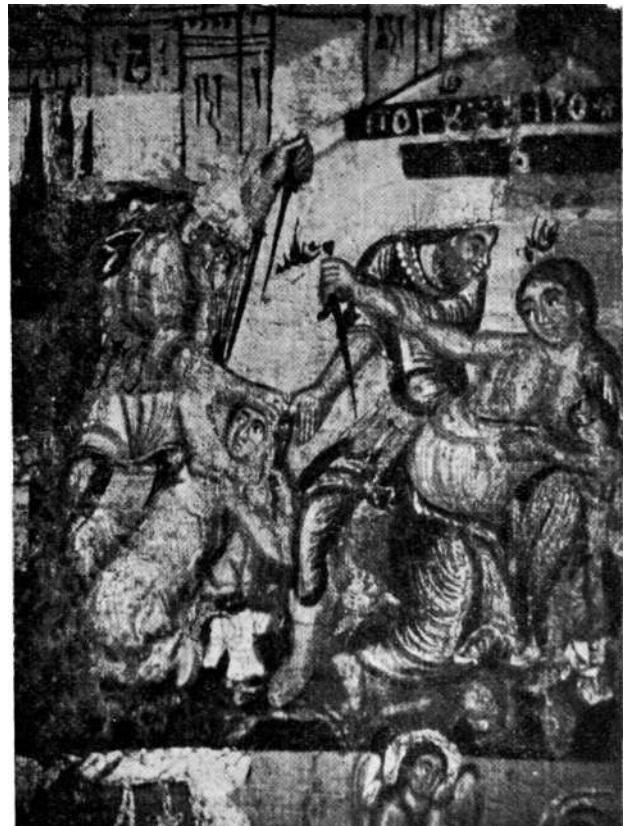
⁴ Mazalić: nav. dj., str. 73, sl. 15

Sl. 8. Grad Jerusalem sa hramom. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 9. Izrailjski grad Jafa. Detalj slike »Jerusalim« iz 1796. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 9a Pokolj djece. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Prostor oko zidina grada s desne, s lijeve i s donje strane ispunjen je manjim scenama:

a) S lijeve strane ozgo dolje:

19. Luka i Kleopa. Ovo je ista scena kao i na »Jerusalimu« iz 1799, koja je ostala u mom navedenom članku pod upitnikom, jer ne odgovara svom naslovu. Međutim, ovdje je naslov sasvim nerazgovijetan. **ФЛАГПЪМНЧОМЛЪ**

Vidi našu sl. 3 pri dnu (sličica sa stablom) ili sl. 8 gore.

20. Prorok Isaija **ПРІІСАНА** naopako razapet.

21. Baruhovo proročanstvo (**ВАРЪХУВО**) prikazano je kao i na »Jerusalimu« od 1799. s tom razlikom što ležeća figura (Josif) drži maramu na ustima (sl. 8, lijevi kraj oko sredine).

22. Sv. Stefan Prvomučenik (**СТЪН СТЕФАН**) Ista scena kao na »Jerusalimu« od 1799.

23. Grad Jafa (**ІАФА**). Na slici je prikazana luka toga grada: u srednjem planu je mirno plavo more sa dva broda (bark ili škuna) pod punim jedrima. Desno se vidi mali dio pjeskovite obale žućkasto ružičaste boje. U pozadini su kuće primorskog tipa sa radnjama ili magazinima u prizemlju. (sl. 8 i 9)

b) S desne strane ozgo dolje:

24. Pej saž sa visokim stablom u bujnom zelenilu: sličica je znatno oštećena. Nema naslova.

25. Prorok Ilija **ПРО ІЛІА** sjedi podnimljen kraj jednog krošnjastog stabla. Naokolo pejsaž: sprijeda tlo crvenkasto sa tamnozelenim biljem, pozadi gustiš svijetlozelene boje. Ilija ima na sebi smeđu haljinu i tamnocrven plašt, postavljen krznom, Gavran se ne vidi (sl. 8, desni kraj, oko sredine).

26. Plač Petrov. **ІЕПРЪ ПЛАЧЪ ГОРІСО**

Petar stoji pored mramornog stuba koji ima kapitel i stopu jednostavnog profila. sl. 8 pri dnu desno). Na vrhu stuba vidi se pijetao bijelog perja sa crvenim nogama i krestom. Na Petru je crvena haljina (cinober!), preko koje je prebacio plašt od zlatnog brokata, smeđe boje. Briše suze bijelom maramicom izvezenom zlatnim koncem.

27. Avram predaje Lotu tri glavnje

АВРААМЪ АДАЕЛОУ ТРИ ГЛАВНІЦЕ

Na lijevoj strani te male slike vidi se Lot kako prima iz ruku Avramovih tri manje cjepanice, a na desnoj kako zalijeva odraslu jelu ili cipresu.

28. Đavo pije vodu Lotinu (**ПІЕТ ДІАВО ВОДЪ ЛОТИНЪ**) je ista scena kao na »Jerusalimu« iz 1799. godine.

Sl. 10. Bogorodica s prorocima. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1796. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 11. Isus »Evo čovjeka«. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 12. Scene iz života Marije Egipćanke. Detalj slike
»Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp.
prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

29. Solomondade usjeci drvo je ista

ЊСЕТЕ СОЛѦМО ДРЕВО КРЪТМ

scena kao na »Jerusalimu« iz 1799. godine.

30. Pokolj djece (погуби иродѣ) je ista scena kao na »Jerusalimu« iz 1799. godine (Sl. 9^a).

31. Bogorodica s prorocima (bez naslova), veličine 31:37 cm, slična je istom motivu na kasnijem »Jerusalimu«, s tom razlikom što su iza kićenog trona Bogorodice mjesto anđela postavljeni carevi David i Solomon i što dva anđela stavljaju Bogorodici krunu na glavu, lebdeći iznad nje. Ističe se na ovoj slici Bogorodičin crveni maforij, opervažen zlatom kao i plava haljina sa pojasom i širokim porubom, koji teče ozgo dolje. Neobično je što je slikar iscertao Bogorodici trepavice vrlo minucioznim linijama. Ispod Bogorodice leži Jesej od koga se izvija dvostruka loza Isusovog roda. Ona je obuhvatila ovdje samo četiri proroka, ali ovamo moramo uračunati i spomenute careve te osamnaest proroka što se nalaze u medaljonima oko Bogorodice. Ova lijepa kompozicija čini kao neku novu varijantu poznate slike (sl. 10).

32. Isus »Evo čovjeka« (bez naslova), veličine 31 : 37 cm, je gotovo isti motiv sa »Jerusalima« iz 1799. godine, samo što se kartuša koja uokviruje Isusovu figuru sastoji ovdje od zlatnih girlandi i mnoštva zlatnih kandila obješenih po njima iznad Isusove glave (sl. 11). Neobičan oblik gornjih kapaka očiju što smo ga vidjeli na »Jerusalimu« iz 1799.⁴ ističe se i na ovoj slici. U četiri ugla na našoj slici (1, brojevi 32a, 32b, 32v, 32g) vide se četiri evanđelista (tetramorf).

Ispod slika Bogorodice i Isusa, već pri dnu platna, prikazan je ciklus od pet scena iz života Marije Egipćanke, zatim posebne sličice sv. Đorđa i Dimitrija (sl. 11 i 12).

33. Marija razgovara s mornarima. Sprijeda se vidi tamnozeleno i siva obala, pozadi more s brodom punih jedara. Na jarbolima su crvene zastavice. Marija i dva mornara sjede u lađi (sl. 12, I).

34. Anđeo ustavlja Mariju (недопусти ена ѡ ан...). Pred ulazom u hram anđeo ustavlja Mariju. Hram je visoka zgrada sa zlatnom kupolom koja leži na poligonalnom tamburu. U pozadini kuća (sl. 12, II).

35. Molitva Marijina Bogorodici

ИСПОДЪ АЧЪ ПРЕТЪСТЪРЦА

Marija kleči pred ikonom Bogorodice. Na njoj je crvena haljina i smeđ ogrtač (sl. 12, III).

36. Marija u pustinji. Marija u tamno-

ПРЕНДЕ НЪРАЧН ѡБРЕТЕШН ПОХОИ

plavoj monaškoj odjeći sa tamnocrvenom kapuljačom na glavi drži u lijevoj ruci tri hljepčica, a u desnoj štap i brojanice. U pozadini rijeka (Jordan) i tamnozeleno brdo iznad koga se plavi nebo (sl. 12, IV).

37. Zosim nade Mariju. Isti pejzaž kao

ЕОТАТОЕНЧНАЕ ЗОСИМА

na gornjoj slici. Marija sasvim gola sijede kose. Zosim okrenut od nje pruža joj svoj ogrtač (sl. 12, IV).

38. Sv. Đorđe (сѣѣ георге) na bijelom konju ubija zmaja crvene boje s bijelim osvjetljenjima. Upada u oči Đordev crveni sagion silno za-lepršan. Sagion je inače protkan zlatom. Cijela scena odiše dinamikom. Na konju iza sedla nema Leonovog sina s vrčem kao na »Jerusalimu« iz 1799. godine (sl. 11 pri dnu).

39. Sv. Dimitrije (сѣѣ димитріе) na crvenom konju ubija palog ratnika. Čitava scena je u dinamici kao i prednja (sl. 11 pri dnu).

Ostale su nam još slike u medaljonima sa uspravnih krajeva platna; slijeva ilustracija himne akatiste u 24 slike, obilježene slovima azbuke i zdesna događaji iz života Isusova, takođe u 24 slike.

I, Himna akatista, lijevi red medaljona, ozgo dolje:

40. (Ѧ) Bogorodica s anđelom. Iznenadena Bogorodica stoji kao pred nekom okruglom posudom. S leđa lebdi anđeo pružajući joj zlatnu grančicu. U pozadini se vidi zidina crvene boje (sl. 3).

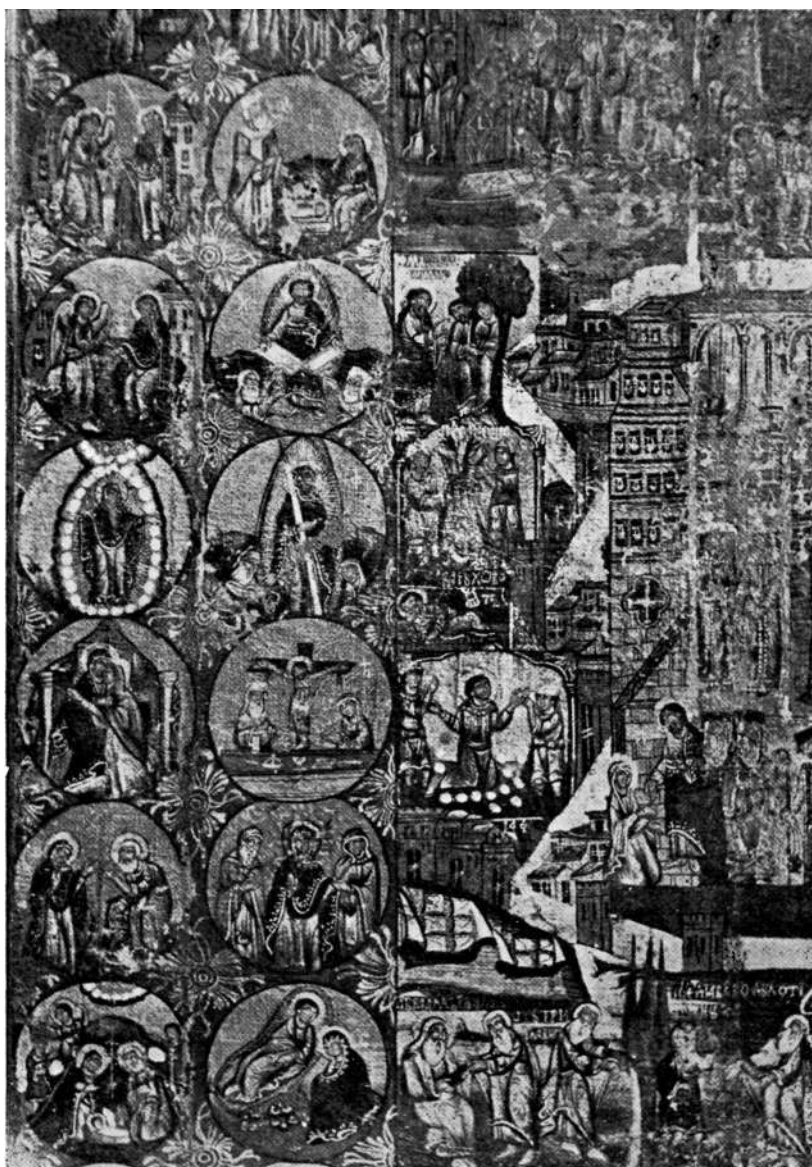
41. (Е) Bogorodica s anđelom. Bogorodica stoji pred tronom. Anđeo, sletivši, blagosilja je desnom rukom a u lijevoj drži zlatnu grančicu. U pozadini su dvije kuće na kat (sl. 3).

42. (Т) Bogorodica s anđelom. Bogorodica sjedi. Pred njom anđeo koji je blagosilja desnom rukom dok u lijevoj ne drži ništa. Pored Bogorodice vidi se vrlo lijepa vaza s cvijećem (sl. 3).

43. (А) Bogorodica oranta u mandorli od oblačića (sl. 13).

44. (Ѣ) Susret Marije i Jelisavete. U pozadini zgrada sa dva stupca. (sl. 13).

45. (Ж) Sumnja Josifova. Ista scena kao na »Jerusalimu« iz 1799. (sl. 13 i 14).

Sl. 13. Detalj slike »Jerusalim« iz 1705. g. Rad sara-jevskog slikara »r«. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 14. Sumnja Josifova. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

46. (H) Rođenje Isusa. Josif i Marija kleče pored novorođenog Isusa (sl. 13).

47. Sv. Tri kralja. Jašu u galopu kroz zeleni pejzaž pokriven biljkama. Nebo kao u suton; dolje crveno, gore tamnoplavo (sl. 15).

48. (I) Poklonstvo kraljeva prikazano je kao obično sa istaknutim crnačkim kraljem (sl. 15).

49. (K) Povratak kraljeva, opet na konjima u galopu (sl. 15).

50. (A) Bijeg u Egipat. Bogorodica sprijeda sjedi na bijelom konju (magaretu?). Neposredno za njom korača sv. Josif, noseći malog Isusa na ramenima. Desnom rukom se podštapa a lijevom drži za lijevu nogu dijete, koje ga je uzjahalo oko vrata. Naokolo zelen pejzaž sa palmom. U pozadini kuća ružičaste boje sa crvenim krovom (sl. 16). Na »Jerusalimu« iz 1799. ova scena je vrlo oštećena pa se mali Isus uopšte ne vidi, ali izgleda da se radi o istoj kompoziciji.

51. (M) Sretenje (Simeon). Događaj se odigrava kraj nekog malog paviljona s kupolom koju nose okrugli tankovijasti stupci. Pozadi su dvije kuće na kat. Sprijeda starac Simeon prima od Marije malog Isusa. Iza nje je Josef, a iza Simeona proročica Ana (sl. 17).

Desni red medaljona ozdo gore:

52. (H) Bogorodica s malim Isusom sjedi u pejzažu s dvije kuće u pozadini. Pred njom metanišu dva starca, od kojih se jednom vidi samo dio glave (sl. 17).

Pored nje je bijel konj (magare?) i vo smeđe boje. U pozadini brdo. Iznad njega segment neba sa zrakom (sl. 15).

53. (A) Bogorodica u mandorli leži dok se pored nje u košari nalazi mali Isus. Zdesna dolazi starac ispruženih ruku prema Isusu (sl. 17).

54. (O) Isus u tronu sjedi s knjigom u lijevoj ruci a desnom blagosilja. U pozadini dvije kuće na kat (sl. 17).

55. (H) Bogorodica s novorođenim Isusom sjedi u pećini kraj košare s djetetom.

Sl. 15. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

56. (P) Bogorodica s malim Isusom u naručju sjedi na prijestolu. Pokraj nje kleče dva starca sa zlatnim kapama na glavi, držeći prekrštene ruke na grudima. Pozadi dvije kuće na kat (sl. 15).

57. (G) Nedremljivo oko. Bogorodica sjedi podnmljena na travi zdvojnog izraza. Ispred nje su sitna krošnjasta stabla, iznad kojih se vidi Isus žalosna lica, koji leži u mondorli (sl. 15).

58. (T) Bogorodica zastupnica moli se za prisutne nešto uzdignutih ruku Zdesna se vidi monahinja a slijeva starac monah sa štapom u ruci (sl. 13).

59. (H) Raspeće. Sprijeda je po cijeloj širini slike sto i na njemu zvjezdica, putir i kašičica. Iza stola je krst sa raspetim Isusom. Pod krstom je s jedne strane ženska figura a s druge starac s krunom na glavi (sl. 13).

60. (Φ) Bogorodica sa svijećom. Čitavom scenom dominira ovdje ogromna svijeća koju drži Bogorodica stojeći u mandorli. Pozadi dobro prikazan brdski pejzaž u zelenom sa plavim nebom. Dolje, kraj mandorle vidi se s jedne strane žena u crvenom a s druge monah s kapuljačom na glavi (sl. 13).

61. (X) Isus u mandorli prikazan je kako stoji sa ogromnom otvorenom knjigom u rukama. Dolje, s obe njegove strane vidi se po jedan starac. Desni ima krunu na glavi (sl. 3 i 13). Pozadi pejzaž kao kod gornje slike.

62. (Ψ) Bogorodica s malim Isusom S jedne strane je prikazan starac s krunom na glavi. S druge sjedi Bogorodica s rukama na grudima. Između njih leži mali Isus u košari. Pozadi pejzaž sa crvenkastosmeđim brdom i plavim nebom iz koga sja zraka u pravcu Isusa (sl. 3).

63. (Ω) Ikona Bogorodice. Kao na nekom pultu svoji ikona na kojoj je prikazana Bogorodica s djetetom na desnoj ruci. Njoj se obraća gomila ljudi mladih i starijih. Sprijeda su dva starca s krunama na glavi i jedan sredoviječan čovjek duge kose, brade i brkova.

Ako uporedimo ovu ilustraciju himne akatiste sa onom na »Jerusalimu« iz 1799. godine uočićemo znatnu razliku samo u tački pod T, jer je ista označena na njemu sa Y, zatim u tački pod H koja je u »Jerusalimu« od 1799. označena sa Y, ali im se razlikuje i sadržaj, jer je na tom »Jerusalimu« prikazan na tom mjestu Isus na prijestolu, dočim je na ovom »Jerusalimu« iz 1795. prikazano Raspeće. Na ovom je u tački pod Φ Marija sa ogromnom svijećom u rukama, što na kasnijem »Jerusalimu« nema. Na tom kasnijem u tački pod X drži Isus dva razvijena svitka, a u ovome od 1795. drži otvorenu knjigu. U tački pod Ω razlika je uto-

Sl. 16. Bijeg u Egipat. Detalj slike »Jerusalim« iz 1795. godine. Rad sarajevskog slikara »r«. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

liko što je na »Jerusalimu« od 1799. prikazana Bogorodica na prijestolu, a na ovome iz 1795. prikazana je ikona Bogorodice s djetetom u naručju. Život Isusov.

Lijevi red ozgo dolje:

64. Svadba u Kani ..ГОСЛОД.. razlikuje se od one na kasnijem »Jerusalimu« samo po tome što Isus blagosilja tri zlatna vrča (tamo pet) i što se vidi oko stola (po stolnjaku?) kao ukras lijepa loza bijele boje na crnoj podlozi (sl. 7). Mlada ima nimbus iza glave!

65. Čudo s pet hljebova ЛЕМО, 5 odgovara onoj kompoziciji na kasnijem »Jerusalimu« (sl. 7).

66. Na Getsimaniji ЖЩО ПКАСТНБЖЕ je neobična scena u ovom nizu medaljona. Nema je na »Jerusalimu« iz 1799. Naslov je nerazgovijetan. Na brdu poligonalna kula nazubljena po vrhu i ukrašena s tri kordona. Na sredini joj je kapija a sa strane po jedan prozor. Pod brdom, ispod čempresa pao ničice golobrad mladić koji ima oreol oko glave. Nije u odijelu koje svuda na ovoj slici nosi Isus. Scena se odnosi, po svoj prilici, na događaje u Getsimaniji (Mat. 26/36—45). Vidi našu sliku 6.

67. Isus i Samarjanka (самарјана) slična je scena onoj sa kasnijeg »Jerusalima« (sl. 6).

68. Isus izliječi oduzetog (взмнодар) Prikazan je Isus kako blagosilja čovjeka u smeđem, zlatno brokatskom odijelu, koji drži svoj odar na ramenu (Jov. 5/9).

69. Zakhej.

Зачеј (средије слово с погрешно мјесто е)

Ista kompozicija kao na »Jerusalimu« od 1799. (sl. 18 lijevo gore).

70. Siloah (сѣлоах) Isus sa apostolima. Pred njim stoji mladić u crvenom odijelu sa ispruženim rukama. Isusova desna ruka podignuta je do očiju mladića. U pozadini ovoga vidi se bazen (sl. 18).

71. Suha smokva. Вѣтхъ смокви

U krasnom pejzažu humak s biljem živih boja (zeleno, tamnozeleno, smeđe, žutozeleno). Na humci je visoko razgranato suho drvo. Pozadi nebo, gore tamnoplavo, dolje crveno. Pred drvetom Isus s apostolima. Njegova ogromna ruka s prstima dje-

Sl. 17. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. godine. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 18. Scene iz života Isusova. Detalj slike »Jerusalim« iz 1796. g. Rad sarajevskog slikara »r«. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

luje sugestivno. Majstor, naime, povećava tu ruku gdje mu izgleda potrebno da se osjeti čudni događaj (sl. 18, 19).

72. Tajna večera. Тајна вечера

Ista scena kao na »Jerusalimu« iz 1799. godine (sl. 18, 20).

73. Pranje nogu. Мити ногу Isus

kleči na oba koljena kraj okruglog umivaonika, zadržavajući bijelim rupcem, prihvatajući lijevu nogu apostola Petra objema rukama. Iza Isusa stoje ostali apostoli u živom razgovoru. Scena se odi-

grava kao u nekom dvorištu između dviju jednokatnica (sl. 11 i 21).

74. Molitva Isusova. ИМО. ИМО

Isus kleči ispruženih ruku prema anđelu koji desno gore, u segmentu neba, drži krst. U pozadini zeleno brdo sa čempresima (sl. 11).

75. Dođe čas. ПРИДЕ ЧАС U tamnozelejoj šumi s čempresima, u sutonu, stoji Isus sa ispruženim rukama prema Petru koji kleči. Iza Petra kleče druga dva apostola. Nebo dolje crveno, gore plavo.

Desni red ozdo gore:

76. Judina izdaja (ПРЕДАНИЕ .СА). Juda ljubi vezanog Isusa, koga pridržava jedan vojnik. Pozadi Isusa vidi se mlađi čovjek sa zavitlanim užeom. Nad cijelom scenom izdignuta je plamsajuća baklja. Okolo sivosmeđ pejzaž i nad njim tamnoplavo nebo.

77. Isus pred Pilatom (. ПИЛАТ). Pilat je prikazan kao sijed starac s krunom na glavi. Pruža ruke prema Isusu, koga drže vezana dva vojnika sa zlatnim šljemovima.

78. Isus pred Hanom (АН). Scena slična onoj sa »Jerusalima« iz 1799. godine.

79. Isus pred Kajafom.

ИЕУНУФ (=КАЈАФ)

Kajafa sjedi na prijestolju sa zlatnom krunom na glavi, ispružene lijeve ruke sa kažiprstom uperenim u Hrista, koga čvrsto drže dva vojnika u zlatnim kacigama. Kajafa je sijed starac u crvenoj haljini sa zlatnobrokatskim plaštem. Tlo je sivosmeđe boje sa tamnozelenim biljkama. Nebo je tamnoplave boje. Na kasnijem »Jerusalimu« Kajafa je mlađi čovjek (sl. 18).

80. Bijenje trskom (БІЕН ПОЛАННІТ). Isus sa bijelim perizonom stoji svezan za kameni stup koji ima čudan kapitel i bazu jednostavnog profila. Dva vojnika u kacigama biju ga knutama. Okolo je crvenkastosmeđ pejzaž sa tamnozelenim biljem. Nebo plavo (sl. 18).

81. Trnov vijenac. ПЕРНОНН ВЕНЕЦ

Isus sjedi kao na nekoj klupi a dvojica vojnika s kacigama na glavi nabijaju mu na glavu zlatan vijenac (sl. 18).

82. Nošenje krsta.

ХРИСТО НОСИ ІЕРЕ..

Isus nosi veliki krst. Pognut je pod teretom. Jedan vojnik s kacigom na glavi ide naprijed držeći konop kojim je Isus vezan. Drugi vojnik, takođe pod kacigom, ide za Isusom sa izmahnutim topuzom (sl. 18).

Sl. 19. Čudo sa suhom smokvom. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. godine. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 20. Tajna večera. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 21. Pranje nogu. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1796. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

Sl. 22. Zapis na slici »Jerusalim« iz 1795. g. Rad sarajevskog slikara »r«. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom

83. Simon iz Kirine. **ІЄРЕСЬ (= КРЕС')**

Starac Simon sprijeda nosi Isusov krst. Jedan vojnik s kacigom na glavi bije ga. Drugi vojnik, isto pod kacigom, drži Isusa, koji za njima korača.

84. Raspeće (распятие) Scena vrlo slična onoj na »Jerusalimu« iz 1799.

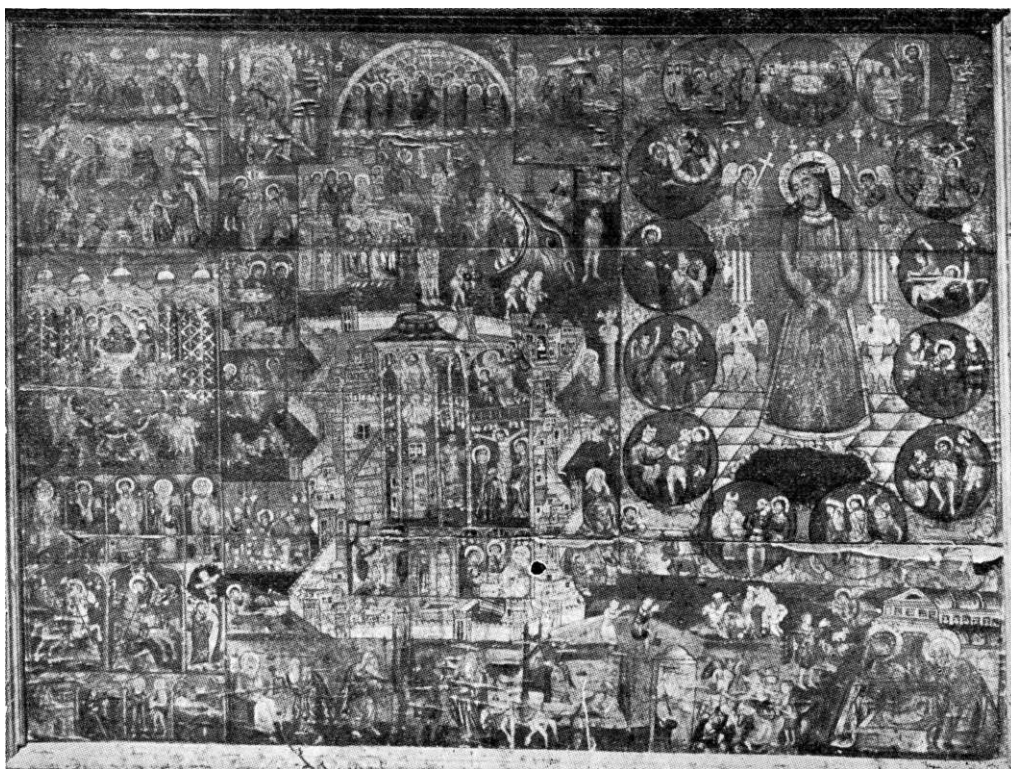
85. Skidanje s krsta (спускание) Dva čovjeka na krstu, o koji su oslonjene ljestve, spuštaju Isusa. Dolje ga prihvata Bogorodica. Scena je vrlo živa (sl. 7 pri dnu desno).

86. Polaganje u grob. **ПОГРЕБЕНИЕ**

Mrtav Isus s perizonom oko bedara leži na bijelom čaršavu. Više glave mu je Bogorodica, u sredini mladi čovjek (Nikodim) a kod nogu starac (Josif iz Arimateje, koji drži objema rukama čaršav sa strana i podiže ga (sl. 7).

87. Osezanje Tomino (всезнн тома)

Scena je slična onoj sa »Jerusalima« iz 1799. godine (sl. 7).

Sl. 23. »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz godine 1797. ili 1798. u srp. prav. crkvi u Livnu

Zapis. Ispod bedema grada, gotovo usred cijele slike nalazi se u jednoj ovalnoj kartuši zapis (sl. 22). Čita se: Ač' Košta poklonioe živonosnomu grobu godnu 1795. Mjesto hadži slikar se poslužio izgovorom čaršije za tu riječ, pojačavši ga ovdje sa dvostrukim slovom č, h i tvrdim polglasom.

Ako uporedimo sliku koju smo opisali sa »Jerusalimom« iz 1799. godine, zapazićemo među njima znatnih razlika, da i ne uzimamo u obzir sam format u kome su izvedene. Opšta razlika je u tome što je kasnija slika, ona iz 1799, izvedena sa više rutine u tehničkom pogledu, naročito ukoliko se to odnosi na detalje. Zanimljiva je u tom pogledu još jedna slika našeg majstora iste sadržine, dosad nepoznata, koju sam otkrio u Livnu u srpskoj pravoslavnoj crkvi, upravo na završetku ovoga članka (sl. 23). Ona čini prelaz između one dvije kako u kompozicionom tako i u tehničkom pogledu, a bliža je sarajevskom nego visočkom »Jerusalimu«, zbog čega bismo je mogli staviti po vremenu postanka u 1797. ili 1798. godinu. Ktitor joj je sarajevski građanin hadži Maksim Petrović, vjerovatno brat ili bliski rođak hadži Jovana Petrovića, prvog ktitora onog sarajevskog »Jerusalima« iz 1799. Sastoji se od 31 kompozicije sa 232 ljudske figure.

Za ostvarenje zamišljene slike, mislim ove što smo je opisali, trebalo je našem slikaru, pored ostalog, da naslika 300 ljudskih figura, dva lava, dvije aždaje, 11 konja, dva vola i jednog orla, a za onaj »Jerusalim« iz 1799. imao je da naslika 540 samo ljudskih figura!

Upadljivo je da na ovom visočkom »Jerusalimu« nije prikazan kao izdvojena figura sv. Jovan Krstitelj (»Anđeoski vijesnik«). Novo je slikanje lava pored mrtve Marije Egipćanke, prikazivanje Josifa sa malim Isusom na ramenu, te grada Jafe.

Arhitektura je obogaćena jednom biforom i jednom tetraforom na hramu kao i balkonom na kome se odigrava scena »Avramove žrtve«. Na bifori i tetrafori glavni stabac ima tobože korintsku glavicu.

Pejzaži su ovdje bogatiji nego na kasnijem »Jerusalimu« i sastoje se obično od par stabala, sa cvijećem i drba. Dominira tamnija zelena boja osvijetljavana svjetlijom zelenom.

Sitnije figure ljudi izvođene su šablon-ski i primitivno, dok su veće figure izvođene i u detaljima dobro i znalački.

Odičela nisu raznolična i bogata kao na sarajevskom »Jerusalimu«. Isus i Bogorodica imaju ovdje sasvim istu odjeću: plavu haljinu i tamno-crven ogrtač, ukrašen po rubu biserom. Vidjeli smo isti takav ogrtač i u starca Zosirna, kad ga daje Mariji Egipćanki, zatekavši je nugu u pustinji.

Sl. 24. Detalj slike »Jerusalim« sarajevskog slikara »r« iz 1795. g. Srp. prav. crkva sv. Prokopija u Visokom. Izgled slike u toku konzervacije: donji dio prije čišćenja; gornji dio očišćen

Na slici »ne dotakni me« (Isus i Marija iz Magdale) Marija ima na sebi smeđu suknju i zlatotkani maforij plave boje.

Kacige i krune ne pokazuje ono obilje formi kao na kasnijem »Jerusalimu«. Njihov uprošćeni oblik sveden je ovdje samo na nekoliko različitih primjeraka.

I sa oreolima je naš slikar ovdje štedljiv: tako apostoli u scenama iz života Isusova nemaju oreola a nema ga ni Marija Egipćanka. S druge strane, dao ga je mladi na svadbi u Kani.

Inkarnat figura je svuda isti: blijedo ružičaste na žućkastoj podlozi.

Životinje su dobro crtane, naročito konji i magarci.

Brodovi su savremenog tipa i nose na svakom jarbolu crvenu zastavicu.

Sve slike na ovom »Jerusalimu« izvedene su na crvenoj (cinober) podlozi i ukrašene okolo, gdje god je bilo praznog prostora, zlatnim cvjetovima, što daje kao cjelina vrlo ugodan dojam. Pored crvene i zlatne ističe se na slici i plava boja.

U tehničkom pogledu slikar je gotovo na visini kao i na svojim kasnijim radovima. I ovdje je radio tempera-bojama na platnu prilijepljenom na dasčanu podlogu, sastavljenu od pet dasaka. Od boja upotrijebio je bijelu, crvenu, svijetloplavu, tamnoplavu, svijetlozelenu, tamnozelenu, svijetlo-crvenu (cinober), tamnocrvenu (grimiz, krimizi po grč.), žuti svijetli oker, žuti tamni oker, crveni oker, smeđi oker i jednu ružičastu boju koja je vjerovatno mješavina grimiza i bijele.

Jezik slikara je onovremeni jezik sarajevske čaršije s mješavinom crkvenoslovenskog i makedonskog (padeži), ali se vidi da mu nije vješt.

Azbuka kojom se služi često iznenađuje oblikom pojedinih slova. Gdje li ih je samo našao! Ima među njima i vrlo starih oblika, a ima možda i izmišljenih. Tako on piše slovo:

A	redovno znakom	4
Б	"	а, б, 5
В	"	п, в, 8
Г	"	г, т
Д	"	а, а, а, а, а
Е	"	ε, ε
Ж	"	ж, ж, а
З	"	з, з
И	"	и, и, м
К	"	х, х, к, к, к, к, м
Ч	"	ч, ч, ч
Ѧ	"	Ѧ
Brojku 7	"	7

Slikar upotrebljava i jedan neobičan znak za nepoznato slovo, sličan grčkom kurzivnom slovu *ϑ* (trta) kao *ϑ* Vidi naslov slike pod našim brojem 19.

Stanje slike zasad zadovoljava, a bilo je rđavo kad je slika prvi put pregledana. Na njoj se tada vrlo teško išta razaznavalo, jer je bila pokrivena stogodišnjim slojem čađi i prašine, koji su se čvrsto slijepili sa prvobitnim lakom, što je i sam bio potamnio. Drvena podloga pod platnom koje je nosilo pikturalni sloj sasušila se vremenom, što platno sa slikarijom nije moglo da prati, nego se rastezalo, naročito po sastavcima dasaka, tako da su mu već niti bile počele da prskaju i boja duž spomenutih sastavaka da se ljušti. To se događalo i na sporednim mjestima gdje je rad daske bio jači. No, u cjelini uzevši, slika nije mnogo stradala. Prljava površina lijepo se skidala zajedno sa starim lakom (sl. 24), bez ikakve štete po slikariju, tako da je ona uskoro sinula u svoj svojoj ljepoti. Novi lak, kojim je slika prevučena, učvrstio je ujedno i bojene slojeve za podlogu na svim mjestima gdje su oni stajali labavo. Kako je sasušivanje i skupljanje dasčane podloge slike dostiglo svoju kulminaciju, stanje slike se neće mijenjati dok god se ona bude čuvala u suhom prostoru i bez naglih promjena temperature.

Pri konzervaciji, koja je izvedena od stručnjaka našeg Zavoda, predviđeno je da se najprije skida prljavština, što je izvedeno vatom natopljenom alkoholom od 86%. Skidanjem toga sloja dobio se uskoro i uvid u pravo stanje laka i pikturalnog sloja pod njim. Izvršenim probama utvrdilo se da se lak lijepo skida poznatom rastopinom tvrdog parafina u benzolu (1 : 1), smješanom u istom omjeru sa alkoholom i acetonom (CH₃COCH₃). Ovaj aceton ima ugodan miris i daleko je bolji za potrebe konzervacije od onoga što se kod nas obično prodaje pod tim imenom a jako zaudara. Gornjom smjesom skinut je stari potamnjeli lak u potpunosti, pikturalni sloj obrisan francuskim terpentinskim uljem i nakon nekog vremena prevučen novim lakom (damar).

EIN FRÜHERES WERK DES MALERS »R«

In der vorhergehenden Abhandlung wird ein früheres Werk eines alten Sarajevoer Malers beschrieben vom dessen Namen nur der letzte Buchstabe und zwar Buchstabe »R« bekannt ist. Unter diesem Buchstaben wird der erwähnte Maler in der Fachliteratur sonst geführt. Diesem Maler hat der Verfasser schon eine umfangreichere Studie, die sich auf zwei grosse Bilder desselben Malers aus den Jahren 1795, und 1799, bezieht gewidmet. (Naše starine I, Sarajevo 1953.). Das Gemälde vom Jahre 1795 ist eine Ikone, »Jerusalem« genannt, auf welcher der erwähnte Maler in 131 Kompositionen mit 540 menschlichen Figuren, umfangreichen Architektur, Landschaften und Tiere, die Geschehnisse aus dem Alten und Neuen Testament sowie die Geschehnisse aus dem Leben der Heiligen neuerer Zeit dargestellt hat. In ein Gemälde desselben Inhalts, das man unlängst in der serbisch-orthodoxen Kirche in Visoko bei Sarajevo entdeckte (ABB. 1 u 2), welches der Inschrift nach im Jahre 1795 ausgeführt wurde, trug der Maler bedeutende Zahl verschiedener Einzelheiten ein, die in dem späteren Gemälde, jenem vom Jahre 1799, nicht zu finden sind. Sogar nahm der Meister anstatt einer horizontalen die vertikale

Form des Gemäldes. Unter den Einzelheiten, die in das erwähnte Gemälde eingetragen sind), ist besonders die Szene aus der Flucht nach Egypten anziehend, wo man den heiligen Josef sieht den kleinen Christ auf der Schulter tragend (Abb. 16), oder die Szene in welcher ein Wüstenlöwe den Leichnam der heiligen Marie aus Egypten bewacht (Abb. 4), oder eine interessante Abbildung der israelitischen Seestadt Jaffa. Es ist auch sehr interessant eine Variante der bekannten Ikone der Gottesmutter mit den Propheten (Abb. 10), dann neue architektonische Details an dem Tempel von Jerusalem und neue Formen und Ansichten in den Landschaften der verschiedenen Szenen, die obwohl sehr vereinfacht doch voll vom Lebendigkeit sind.

Das Gemälde ist aus 87 Szenen komponiert, zu welchen der Meister 300 menschliche Figuren, 2 Löwen, 2 Drachen, 11 Pferde, 2 Ochsen und eine Adlerfigur verwendete. Befremdenden Eindruck macht das Alphabet, welches der Meister zur Beschreibung der Szenen in seinem Gemälde verwendete, da er dazu für einzelne Buchstaben mehrere Zeichen mit erstaunlichen Formen nahm.

AN EARLIER PAINTING BY A PAINTER »R«

The author of this article has described an earlier painting by a painter from Sarajevo. We do not know his name, but only the last letter, that is »r«, under which he is known in our literature. In 1935 the same author wrote a large study about the same painter explaining his two monumental pictures from 1795 and 1799. (Naše starine I, Sarajevo 1953). The painting made in 1799 is an icon called Jerusalem where the painter had painted about 540 human figures with architecture, animals and landscapes in 131 compositions. In the same painting he represented events from Old and New Testament, then some details from a few Christian saints' lives.

A painting with the same subject — matter has been lately discovered in an orthodox church at Visoko. An inscription says that it was finished in 1795.

There is a great similarity between these two paintings. But there are some details more than in the painting made in 1799.

Among many details some scenes are very interesting: a scene where St. John Baptist carries a little Christ on his shoulders escaping to Egypt (picture 16); then the scene where a desert lion takes care of dead Mary is interesting also. New types of icons with Mary the Virgin and prophets (picture 10), then some architectural details in the temple and landscapes which are very simplified.

The painting is composed of 87 compositions for which the painter needed 300 human figures, two lions, two dragons, eleven horses, two oxen and an eagle. The alphabet which the painter used is very unusual. He used a few signs for separate letters, whose forms are very surprising.